

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
ІМЕНІ МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА**

РЕБРОВА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК [159.9:303.443]:17.023.32:[-053.2:376]

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД
БАТЬКІВ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

19.00.08 — спеціальна психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, Національна академія педагогічних наук України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент,
Душка Алла Луківна,
Інститут спеціальної педагогіки та психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
відділ психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами,
головний науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
Ковальова Ольга Вікторівна,
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
кафедра психології
Навчально-наукового інституту
соціально-педагогічної та мистецької освіти,
професор;

кандидат психологічних наук, доцент,
Чобанян Анна Варужанівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка,
кафедра спеціальної та інклюзивної освіти
Навчально-наукового інституту
педагогіки і психології,
старший викладач.

Захист відбудеться 14 листопада 2023 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.02 в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України за адресою: м. Київ, вул. М. Берлинського, 9 (зала засідань).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано 14 жовтня 2023 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **Світлана Кульбіда**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У зв'язку зі збільшенням в українській державі негативних соціально-економічних тенденцій, відбувається загострення проблем усіх уразливих верств населення, насамперед родин, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами (ООП). Аналіз сучасної психологічної практики свідчить про підвищення уваги та наявність важливих змін у ставленні до людей з особливими потребами, однак деякі питання щодо цілеспрямованої роботи з ними та їхніми родинami залишаються недостатньо вивченими. З огляду на це, психологічний супровід батьків, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами, залишається актуальним питанням сьогодення в системі спеціальної освіти.

Поза сумнівом, родина завжди є найважливішим осередком суспільства, а соціальне становище родини в державі прямо визначає її розвиток. Зміцнення інституту родини, підвищення її статусу, психологічний супровід батьків позитивно впливає на соціальний статус в цілому, є обов'язковою умовою прогресивного суспільного розвитку. Але поява дитини з ООП стає випробуванням для членів родини, яке починається відразу від її народження. Саме у цей період батькам потрібна психологічна допомога, позаяк перед ними постають питання подолання свого болю, страху, налагодження ефективної допомоги.

Сучасні вчені-психологи О. Балахонова, Л. Гречко, О. Нагорна, О. Шевчук описують категорію проблемних дітей з виділенням негативних характерологічних якостей батьків (агресивність, імпульсивність, невпевненість у собі, депресивність, емоційність, холодність, закритість та сором'язливість) під час налагодження батьківсько-дитячих стосунків. У дослідженнях Г. Радчук розглядає позитивність коригувальних впливів у психологічній роботі з такими дітьми, а науковець Н. Грабовенко зазначає, що сприятливий сімейний клімат відіграє важливу роль у розвитку родини, яка виховує дитину з ООП, у разі досягнення нормативних показників соціалізації.

Отже, актуальність розробки психологічного супроводу батьків, які виховують дитину раннього віку з ООП обумовлена тим, що така родина, зазвичай, без достатньої фахової підтримки (насамперед, психологічної) не спроможна повною мірою забезпечити максимально сприятливих умов для оптимального розвитку всіх сфер дитини.

Наукові погляди дослідників О. Балахонова, В. Вертугіної, Н. Грабовенко, О. Касьяненко, Н. Софій переконливо доводять, що формування особистості дитини залежить від стилю виховання у родині, батьківського ставлення, основних методів сімейного спілкування та взаємодії. Вчені Л. Зіборова, І. Іванова, Т. Каменщук, І. Лунгул та ін., досліджуючи специфіку сімей з проблемними дітьми відмічають збільшення рівня тривожності, посилення патохарактерологічних рис, фізичну й емоційну перевантаженість членів родини, недостатнє використання адекватних стратегій, негативне сприйняття індивідуальних особливостей дитини, нереалістичне оцінювання перспектив сфер розвитку.

У спеціальній психології психологічний супровід, як метод психологічної допомоги батькам, які виховують дітей раннього віку з ООП, вивчено Н.

Бастун, О. Бондаренко, Є. Зімовіною, В. Кобильченком, Г. Кукурузою, А. Фільчаковою, Т. Яблонською та ін., які зосереджувались на традиції психологічної допомоги родинам, перш за все на самій дитині, а батьки залишаються лише ресурсом для її розвитку. Крім того, натепер не виділено структурно-функційні властивості родин, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами.

Напрями, зміст та організаційні форми психологічного супроводу батьків, які виховують дітей раннього віку з ООП, мають недостатнє наукове обґрунтування. В існуючих дослідженнях переважно існує констатація необхідності розробки спеціальних заходів, спрямованих на психологічну реабілітацію таких батьків, їхнього консультування.

З урахуванням зазначеного, соціальна значущість проблеми, недостатнє теоретичне й експериментальне її вивчення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Психологічний супровід батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до напрямку науково-дослідних робіт Інституту спеціальної педагогіки психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Відповідно до комплексної теми відділу освіти дітей з порушенням зору «Особистісно-орієнтовані технології навчання дітей з порушеннями зору» (державний реєстраційний номер 0118U003351) та комплексної теми відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами «Психолого-педагогічні засади корекційно-розвивального навчання дітей із порушенням когнітивного розвитку» (державний реєстраційний номер 0118U003347).

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (протокол № 9 від 30 листопада 2020 року).

Мета дослідження полягає у розробленні теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої програми психологічного супроводу батьків, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами.

Для досягнення зазначеної мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження і визначити зміст поняття «психологічний супровід батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами» з урахуванням наукових підходів.

2. Розробити структурно-функціональну модель психологічного супроводу батьків, які виховують дітей раннього віку з ООП;

3. З'ясувати психологічні чинники, типологічні особливості батьків, рівні функціонування родин, які мають дітей раннього віку з ООП, на основі розробленого психодіагностичного комплексу.

4. Розробити й перевірити ефективність програми психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП з урахуванням необхідних умов.

Об'єкт дослідження — процес супроводу батьків, які виховують дитину раннього віку з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження — структура та зміст психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять основні наукові положення соціології, психології, загальної та соціальної педагогіки щодо науково-практичної організації роботи з соціально-незахищеними категоріями населення, адаптації і розвитку особистості в певних умовах, гуманістичного підходу до реабілітації особистості; основні теоретичні підходи щодо спеціального навчання й виховання, їх вплив на процес розвитку дитини (І. Бех, В. Засенко, А. Колупаєва, Є. Клопота, С. Кульбіда, Г. Кукуруза, С. Литовченко, С. Максименко, О. Мамічева, О. Проскурняк, Л. Прохоренко, О. Романенко, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, Д. Супрун, О. Хохліна, М. Химко, О. Чеботарьова, А. Чобанян, Т. Єрмакова, С. Яковлева та ін.); теоретико-емпіричні дослідження психологічного супроводу (А. Айві, О. Балахонова, О. Бабяк, О. Бородіна, Н. Гончарук, А. Душка, Н. Заєркова, В. Кобильченко, Т. Костенко, Л. Міщик, І. Омельченко, А. Обухівська, Е. Смирнова, Г. Соколова, О. Хмизова та ін.); положення про моделі батьківства (Н. Бастун, Л. Зіборова, І. Іванова, О. Касьяненко, І. Лунгул, Н. Максимова та ін.); погляди системного підходу до сімейної психотерапії (Н. Компанець, Л. Коваль, І. Луценко, Л. Пінчукова та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження і розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс таких методів:

теоретичні: аналіз літературних джерел для визначення змісту поняття «психологічного супроводу батьків, які виховують дітей раннього віку з ООП»; порівняння, зіставлення, систематизація основних теоретико-методичних підходів, виокремлення компонентів у структурі психологічного супроводу;

емпіричні: систематизоване спостереження, бесіда, анкетування, психологічний експеримент в його констатувальній й формувальній частинах з використанням комплексу психодіагностичних методик для виявлення чинників та особливостей функціонування родин, які виховують дітей раннього віку з ООП: стандартизовані опитувальники для вивчення акцентуацій характеру «Акцентуації характеру А. Егідеса» (у модифікації І. Слободянюка, О. Холодової, О. Олексенко); методика дослідження батьківського відношення «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги, В. Століна; методика комплексного дослідження сімейних взаємостосунків «Аналіз сімейних взаємин» Е. Ейдемільера, В. Юстицькіса; фрайбургський собистісний опитувальник (Freiburg Personality Inventory, FPI);

математично-статистичні — непараметричний критерій відмінностей для незалежних вибірок Манна-Вітні, непараметричний критерій відмінностей для ненаправлених альтернатив Крускала-Волліса, біноміальний критерій, методи факторного, кластерного й дискримінантного аналізу з наступною якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням.

Вірогідність здобутих результатів забезпечується: науково-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті, предмету та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; використанням взаємопов'язаних теоретичних, емпіричних і статистичних методів, адекватних меті, предметові та завданням дослідження.

Експериментальна база дослідження. Закарпатський обласний центр комплексної реабілітації «Дорогою життя» м. Ужгород, Благодійний фонд «Інститут раннього втручання» м. Харків, корекційно-розвивальний центр «KidsRehab» м. Київ, Центр АВА — терапії «Дім» м. Харків.

Експериментальну вибірку на констатувальному етапі дослідження становили 125 осіб (батьки, які виховують дітей з ООП). З них — 60 чоловіків та 65 жінок. У формувальному експерименті контрольну групу становили 44 особи.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що у дисертації

уперше:

— обґрунтовано й розроблено структурно-функціональну модель психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП в умовах родинного виховання, визначено зміст її компонентів;

— обґрунтовано теоретичний конструкт «психологічний супровід батьків» з рівнями і специфікою спорідненої і батьківської підсистем;

— розроблено сучасну комплексну, інтегровану програму психологічного супроводу, що дало змогу цілеспрямовано впливати на системне формування функціонування родини;

— визначено необхідні умови успішності психологічного супроводу.

Поглиблено й уточнено:

— сучасні уявлення про батьківсько-дитячі стосунки в родинях з дитиною раннього віку з ООП;

— сутність понять «родинно-центрований підхід», «психологічний супровід батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами»;

— наукові уявлення про зміст і розробку програми психологічного супроводу з урахуванням специфіки рівнів функціонування родин;

— змістове наповнення психологічних чинників, показників, рівнів, типології родин, які мають дітей раннього віку з ООП;

Подальшого розвитку набули:

— сучасні підходи до організації й реалізації психологічного супроводу, як складової професійної діяльності фахівців психологічної служби в умовах родинного виховання.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що було розроблено діагностичний комплекс дослідження функціонування родин, які мають дітей раннього віку з ООП на рівні двох підсистем, який може бути використаний фахівцями психологічної служби, методистами, викладачами закладів вищої освіти, іншими спеціалістами реабілітаційних центрів, спеціальних, інклюзивних дошкільних закладів освіти України.

Розроблено, апробовано і впроваджено у практику роботи НРЦ та спеціальних закладів освіти України програму психологічного супроводу батьків, які мають дітей раннього віку з особливими освітніми потребами.

Науково-методичний інструментарій, що отримано в ході дослідження, створює сучасне підґрунтя для підготовки та підвищення кваліфікації фахівців психологічного профілю, зокрема у процесі підготовки навчальних програм,

підручників, методичних посібників з дисциплін: «Спеціальна психологія», «Сімейне консультування», «Основи раннього втручання», «Практична психологія».

Особистий внесок здобувача. Проаналізовані наукові положення, отримані емпіричні дані є самостійним внеском авторки у розроблення психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП. У публікації [2] здобувачем розроблено програму психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП на рівні двох підсистем. У програмі [6] особистий внесок здобувача полягає в розробленні тренінгових, корекційно-розвиткових завдань з урахуванням психологічних чинників, особливостей батьків різних типів родин обраної категорії. У науковій розвідці [7] здійснено добір методик діагностування готовності батьків до психологічного супроводу, що дозволило системно проаналізувати рівні функціонування родин з визначенням психологічних особливостей та спрогнозувати процес розвитку кожної родини.

Апробація результатів дослідження. Зміст і результати теоретико-експериментального дослідження оприлюднено на *міжнародних науково-практичних конференціях*: VI Міжнародна східноєвропейська конференція ICEVI (м. Чернігів, 2013 р.); III Міжнародна конференція зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Інклюзія в новій українській школі: виклики сьогодення» (м. Київ, 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Практична психологія в інклюзивному середовищі - 2020» (м. Київ, 2020 р.); Міжнародна наукова конференція «Педагогіка, психологія та методики викладання: міжнародний досвід», (м. Рига, Латвія, 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Традиції та новації у сфері педагогіки та психології століття» (м. Київ, 2021 р.); Міжнародна наукова конференція «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (м. Київ, 2021 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології» (м. Київ, 2021 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Одеса, 2021 р.) та на *засіданнях* відділу освіти дітей з порушеннями зору й відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2014-2023 рр.).

Результати дослідження впроваджено в практичну діяльність закладів та установ України: Закарпатський обласний центр комплексної реабілітації «Дорогою життя» м. Ужгорода (довідка № 98 від 19 листопада 2021 р.), Благодійний фонд «Інститут раннього втручання» м. Харкова (довідка № 45 від 20 вересня 2021 р.), корекційно-розвиваючий центр KidsRehab м. Києва (довідка № 2 від 18 червня 2021 р.), центр АВА — терапії «Дім» м. Харкова (довідка № 18 від 5 жовтня 2021 р.).

Публікації. Основний зміст та результати дисертаційної роботи висвітлено у 15 наукових працях, з них: 1 стаття у науковому періодичному виданні інших держав; 6 статей у фахових наукових виданнях України з

психології, які включені в міжнародні наукометричні бази; 8 публікацій апробаційного характеру.

Структура й обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (183 найменування, з них 8 — іноземною мовою), додатків. Загальний обсяг дисертації 213 сторінок, основний текст 154 сторінки. У тексті міститься 12 таблиць та 4 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність і стан розробленості проблеми; сформульовано мету, завдання; визначено об'єкт, предмет дослідження; розкрито теоретичні основи дослідження; аргументовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; зазначено відомості про публікації; окреслено структуру та обсяг роботи.

У першому розділі — **«Теоретичні засади психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами»** — проаналізовано науково-методичну літературу з різних галузей знань про психологічний супровід батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами. Зарубіжні (М. Bowen, Y. Wetzel, R. Robins, B. Schmitt, R. Emery, H. Fishman, S. Minuchin та ін.) та вітчизняні вчені (О. Таран, Н. Гончарук, А. Душка, Є. Зімовіна, Г. Кукуруза, А. Фільчакова, Т. Яблонська та ін.) окреслюють актуальність проблеми в теорії і практиці спеціальної психології.

Встановлено, що психологічний супровід батьків дітей раннього віку з ООП - це багатокомпонентне утворення (різні елементи, ідеологія (Н. Бовгіря, І. Бугайова, І. Іванова, О. Касьяненко та ін.), принципи, проблеми, форми умови, засади, особливості) і розглядається з міждисциплінарних позицій різних підходів: системного (Л. Берталанфі, А. Холл та ін.), гуманістичного (А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Мей та ін.), феноменологічного (К. Вітакер, Т. Гордон, В. Салір, Б. Хеленгер та ін.), особистісно зорієнтованого (О. Кернберг, М. Кляйн, Г. Когут та ін.), родинно-центрованого (Н. Маквільям, Л. Карвальо, Л. Біквіч та ін.). З'ясовано, що загальнодержавна психологічна діяльність з родинами дітей з ООП сьогодні знаходиться у стадії розвитку, а психологічний супровід батьків дітей раннього віку з ООП здійснюється за трьома основними напрямками: підвищення рівня соціальної адаптації, профілактика дезадаптації, соціокультурна реабілітація.

Підтверджено, що психологічний супровід батьків дітей раннього віку з ООП за своєю спрямованістю у проаналізованих дослідженнях враховує сучасні умови, де в центр уваги ставиться дитина, а дорослі члени родини, як базові підсистеми (споріднена та батьківська), залишаються за межами наукового інтересу. Водночас, розвиток системи допомоги батькам вимагає проєктування й реалізації наукових досліджень, спрямованих на вивчення умов і чинників індивідуальної та міжособистісної сімейної взаємодії. Обґрунтовано доцільність психологічної роботи з батьками, яку важливо починати з дорослих членів родини на рівні спорідненої й батьківської

підсистем задля створення врівноваженого, нетравматичного середовища, де дорослі члени родини є головними діючими суб'єктами.

Порівняльний аналіз досліджень дозволив розширити розуміння й визначити нове змістове наповнення терміну. Психологічний супровід батьків дітей раннього віку з ООП визначаємо як недирективну цілісну й комплексну інтегративну технологію, у тривалому процесі якої створюються психологічні умови для глибшого пізнання власної особистості, підвищення рівня психологічних знань і психологічної культури, відновлення потенціалу успішного функціонування родин, розвиток та саморозвиток батьків.

Встановлено, що розуміння психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП не відповідає сучасним вимогам, які висувуються традиційною психологічною практикою, що обумовлює необхідність пошуку ефективних діагностичних засобів та шляхів корекційно-розвиткової підтримки.

У другому розділі — **«Експериментальне дослідження родин, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами»** — розкрито мету, завдання, обґрунтовано методика констатувального дослідження за п'ятьма етапами, з'ясовано психологічні чинники батьків, рівні функціонування родин.

Проаналізовано соціально-психологічні характеристики батьків, що виховують дитину раннього віку з ООП та визначено найтипівіші проблеми таких родин, які знижують їх адаптивні можливості, серед них: соціальна ізоляція батьків, яка зумовлена, з одного боку, існуючим негативним ставленням до людей з інвалідністю у суспільстві, з іншого, — власною поведінкою батьків дітей з ООП (86,1 %); матеріальні труднощі у батьків, що виникають внаслідок збільшення витрат і відсутністю в батьків можливості повноцінно заробляти (79,6 %); брак інформаційної допомоги, пов'язаної із вихованням особливої дитини (92,7 %); недостатність соціальної підтримки (74,2 %); психологічні проблеми — почуття самотності, депресивні настрої, тривожність тощо (81,1 %).

У процесі дослідження визначено десять типів родин, які виховують дітей раннього віку з ООП з конкретизацією психологічних чинників, що описують досліджувані диспозиції родини на рівні спорідненої (психастенічна — 5,1 %, амбівалентна — 5,1 %, домінантно-агресивна — 4,6 %, екстравертивна — 4,4 %, інтровертовано-педантична — 4,4 %, пасивно-захисна — 4,2 %) та батьківської (авторитарно-виховна — 10,7 %, потуральна виховна — 6,0 %, конструктивна виховна — 5,9 %, поблажливо-байдужа — 4,9 %) підсистем.

За допомогою статистичного аналізу даних, отриманих в процесі факторизації вихідного емпіричного фактажу стандартизованих психологічних методик, виявлено рівні функціонування родин: псевдофункційна родина (52 особи), дисфункційна родина (38 осіб), функційна родина (35 осіб). З урахуванням значущих показників (кластерів) у псевдофункційної родини визначено виражену підозрілість, прояв недовіри до навколишнього середовища, труднощі під час комунікації і налагодження взаємостосунків з членами родини, прояв тривожності, емоційну нестійкість,

негнучкість, втечу від проблем, прояв пасивної поведінки, низький рівень самооцінки та ін. У дисфункційних родинах зафіксовано прояви конфліктності, невпевненість у діях, незадоволеність своєю особистістю, не згуртованість членів родини, прояв напруги, відчуття нестабільності. Констатовано, що у членів дисфункційної та псевдофункційної родин найбільш виражена «потуральна виховна диспозиція» ($p < 0,01$). Водночас, для функційної родини властивими є: задоволеність собою, згуртованість всіх членів родини, виражена взаємодія між ними, відчуття стабільності, позитивне ставлення до проведення дослідження, що свідчить про виражену «конструктивну виховну диспозицію» ($p < 0,05$), яка характерна для батьківської підсистеми.

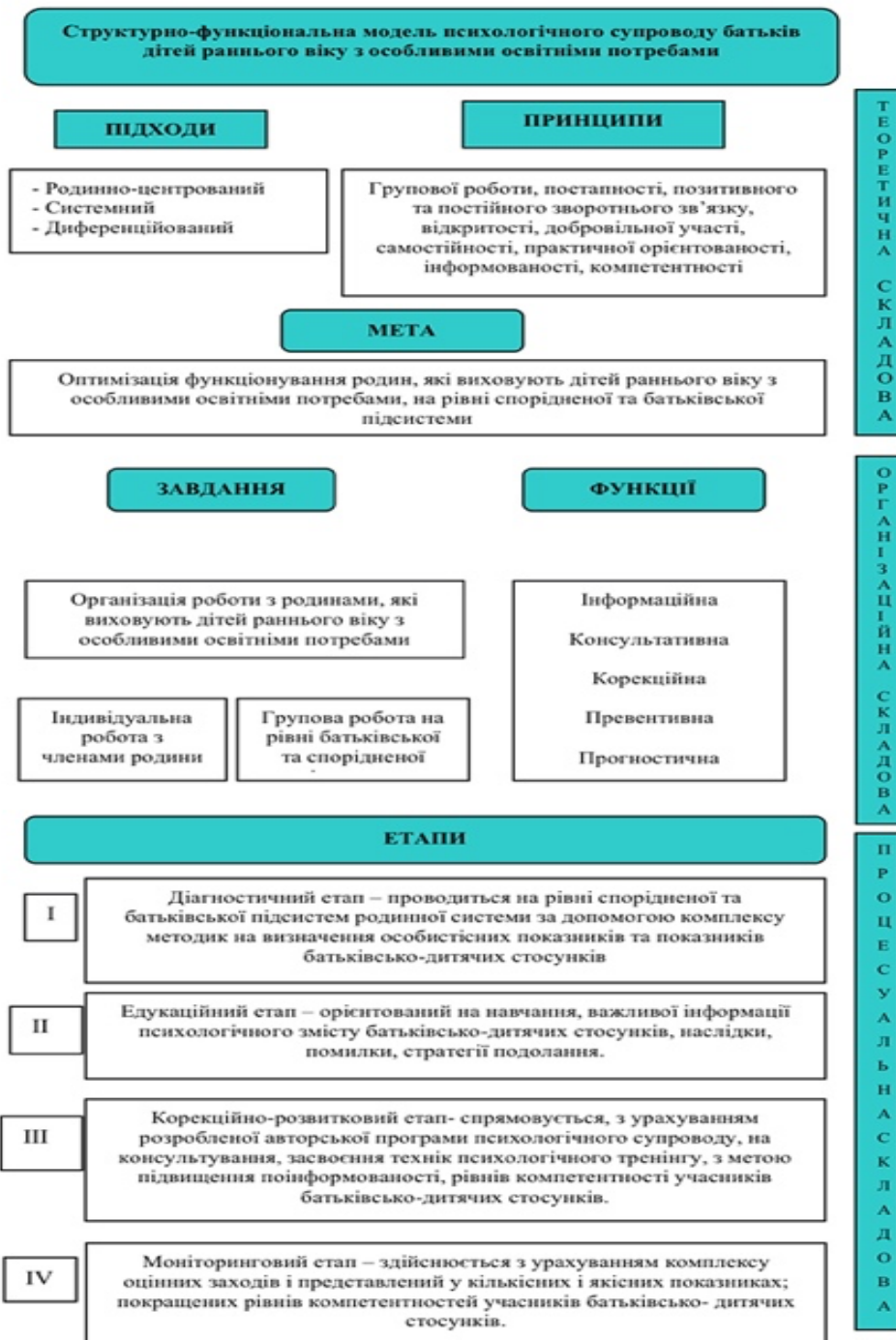
Проаналізувавши результати дослідження було визначено, що члени функційної родини демонструють позитивне ставлення до розвитку всіх сфер дитини, поважають, визнають потреби, інтереси, намагаються проводити весь свій вільний час з дитиною, що свідчить про гармонійність батьківсько-дитячих стосунків, водночас, члени дисфункційної та псевдофункційної родин (4 неконструктивні типи) схильні до утвердження, пропагування і виправдання гіперопіки дитини. Саме вони мають значні проблеми, пов'язані з несформованістю інтелектуального, вольового, мотиваційного, емоційного врегулювання, що зумовлює необхідність проведення формувального етапу дослідження у забезпеченні комплексу заходів психологічного супроводу.

У третьому розділі — **«Експериментальна апробація програми психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами»** — обґрунтовано засади формування психологічних компетентностей батьків у п'яти етапах (контактний, діагностичний, проєктувальний, діяльнісний, результативний) психологічного супроводу, обґрунтовано й розроблено структурно-функціональну модель психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП, розроблено й експериментально перевірено програму психологічного тренінгу (зміст, обсяг, принципи, етапи реалізації, тренінгові вправи, завдання для батьків).

Осучаснений зміст психологічного супроводу презентує структурно-функціональна модель (рис.) на рівні теоретичної та організаційної складових, на основі чого розроблено авторську програму.

Метою програми психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП є оптимізація батьківсько-дитячих стосунків та емоційного мікроклімату в родині. Реалізація психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП передбачає наступні функції: інформаційну, консультативну, корекційну, превентивну і прогностичну. Слід зазначити, що усі зазначені функції доповнюють одна одну.

Розробка програми ґрунтується на принципах: групової роботи, позитивного та постійного зворотного зв'язку, відкритості, добровільної участі, самостійності, практичної орієнтованості, інформованості, компетентності.

Рис. Структурно-функціональна модель психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами

Реалізація програми психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП нами здійснювалася за наступними етапами:

- встановлення контакту - це встановлення емоційного контакту в процесі роботи з батьками; погодження основних принципів і правил взаємодії;
- діагностичного, що полягає у зборі важливої інформації про дитину раннього віку з особливими потребами та її родину; визначення ресурсів, життєвого досвіду, проблем і труднощів в родині; вирішення основних завдань психологічного супроводу;

- проєктувального — укладання програми психологічного супроводу батьків; подолання бар'єрів розвитку дитини раннього віку з особливими освітніми потребами; з'ясування форм взаємодії;

- діяльнісного, тобто реалізація укладеної програми;

- результативно-моніторингового, що ґрунтується на проведенні аналізу отриманих результатів, акцентуація уваги на досягненнях, можливостях подальших змін та удосконалень і розрахована на п'ять зустрічей (днів) індивідуальної, групової, з детальним змістом тренінгових завдань, вправ, обговорень.

Об'єктом цілеспрямованої психологічної допомоги в межах реалізації програми психологічного супроводу батьків, які виховують дітей раннього віку з ООП, стають суб'єкти неконструктивного типу (90 осіб).

До потенційних суб'єктів психологічного супроводу в межах впровадження програми включено респондентів трьох рівнів із низьким рівнем значень інтровертовано-педантичної особистісної диспозиції спорідненої підсистеми та з високим рівнем значень психостенічної особистісної диспозиції, домінантно-агресивної особистісної диспозиції спорідненої підсистеми та потурально виховної диспозиції батьківської підсистеми.

Таблиця

Показники змін експериментальної й контрольної груп трьох типів родин

		52					38					35				
		псевдофункційна					дисфункційна					функційна				
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
КЕ		57,4	9,5	14,7	14,1	4,3	46,5	21,6	16,2	9,8	5,9	4,1	20,8	10,7	6,2	58,2
Ф Е	КГ (44)	55,9 ↓	11,1 ↑	10,8 ↓	10,4 ↓	9,8 ↑	39,1 ↓	22,4 ↑	14,8 ↓	7,2 ↓	16,5 ↑	3,7 ↓	21,9 ↑	8,3 ↓	4,1 ↓	60,5 ↑
	ЕГ (81)	40,9 ↓	12,8 ↑	9,4 ↑	8,7 ↓	28,2 ↑	30,4 ↓	22,7 ↑	11,9 ↓	3,9 ↓	31,1 ↓	2,9 ↓	23,4 ↓	6,2 ↓	3,4 ↓	64,1 ↑
Відм. %	КГ (44)	1,5 ↓	1,6 ↑	3,9 ↑	3,7 ↑	5,5 ↑	7,4 ↓	0,8 ↑	1,4 ↓	2,6 ↓	10,6 ↓	0,4 ↓	1,1 ↓	2,4 ↓	2,1 ↓	2,5 ↑
	ЕГ (81)	16,5 ↓	3,3 ↑	5,3 ↓	5,4 ↓	23,9 ↑	16,1 ↓	1,1 ↑	4,3 ↓	5,9 ↓	25,2 ↓	1,2 ↓	2,6 ↓	4,5 ↓	2,8 ↓	5,9 ↑
Відмінності КГ/ЕГ		15,0	1,7	1,4	2,3	18,4	8,7	0,3	2,9	3,3	14,6	0,8	1,5	2,1	0,7	3,4
С. З.		p<0,01	p<0,05	p<0,001	p<0,001	p<0,05	p<0,01	p<0,05	p<0,001	p<0,001	p<0,05	p<0,01	p<0,05	p<0,001	p<0,001	p<0,05
		38					19					68				

За результатами формувального етапу здійснено аналіз змін прояву емпіричних показників опитуваних (Табл.) з різним психотипом родин експериментальної групи (два діагностичні зрізи). Зокрема, на рівні псевдофункційного типу родини визначено: *зниження показників* потурально виховної диспозиції - 16,5 % ($p<0,01$), домінантно-агресивної особистісної диспозиції - 5,3 % ($p<0,01$), психостенічно особистісної диспозиції - 5,4 % ($p<0,01$), *підвищення показників* інтровертивно-педантичної особистісної диспозиції - 3,3 % ($p<0,05$), конструктивно-виховної диспозиції - 23,9 % ($p<0,05$). На рівні дисфункційного типу родини: *зниження показників* потурально виховної диспозиції - 16,1 % ($p<0,01$), домінантно-агресивної особистісної диспозиції - 4,3 % ($p<0,01$), психостенічно особистісної диспозиції - 5,9 % ($p<0,01$), *підвищення показників* конструктивно-виховної

диспозиції - 25,2 % ($p < 0,05$), інтровертивно-педантичної особистісної диспозиції - 1,1 % ($p < 0,05$).

У родин функційного рівня характерним є зростання проявів, що стосуються особливостей конструктивного типу: *зниження показників* потурально виховної диспозиції - 1,2 % ($p < 0,01$), домінантно-агресивної особистісної диспозиції - 4,5 % ($p < 0,01$) і психостенічно особистісної диспозиції — 2,8 % ($p < 0,01$) та *підвищення показників* конструктивно-виховної - 5,9 % ($p < 0,05$) й інтровертивно-педантичної особистісної диспозиції — 2,6 % ($p < 0,05$).

Аналізуючи одержані значення експериментальної та контрольної груп родин дисфункційного рівня, необхідно зазначити значущу відмінність у зниженні показників неконструктивного типу: потурально виховної диспозиції — 15,0 %, домінантно-агресивної особистісної диспозиції — 1,4 %, психостенічно особистісної диспозиції - 1,7 % та значну відмінність у *підвищенні показників* конструктивного типу: конструктивно-виховної диспозиції — 18,4 % та інтровертивно-педантичної особистісної диспозиції — 1,7 %. У родин дисфункційного рівня різницю показників доведено на диспозиціях: конструктивно-виховній — 15,1 %, потурально виховній - 8,7 %, психостенічно особистісній — 3,3 %, домінантно-агресивній особистісній — 2,9 %, інтровертивно-педантичній особистісній — 0,8 %.

У процесі реалізованої програми психологічного супроводу отримано підтверджені емпіричні результати позитивної динаміки у трьох типах родин — за частотою прояву позитивних змін всіх окреслених показників є достовірно вищою в ЕГ, ніж в КГ, про що свідчать зменшення кількості осіб у псевдофункційного (38 осіб) і дисфункційного (39 осіб) рівнів родин та збільшення кількості осіб функційного рівня з 35 до 68 осіб.

Таким чином, кількісний, якісний і статистичний аналізи результатів формувального експерименту довели, що впроваджена програма психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП, розроблена на структурно-функціональній моделі з урахуванням сучасних наукових підходів, зумовила якісні зміни на трьох рівнях функціонування родин.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання проблеми психологічного супроводу батьків раннього віку з ООП. Результати дослідження дозволили зробити такі висновки.

1. Теоретичний аналіз зарубіжної і вітчизняної літератури засвідчив, що визначальним у забезпеченні якісних батьківсько-дитячих стосунків є поняття «психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП», яке зумовлене функціонуванням родин, двох підсистем, психологічних чинників батьків. З урахуванням наукових підходів: системного, гуманістичного, феноменологічного, особистісно зорієнтованого, родинно-центрованого. Проаналізовано особливості психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП як багатокомпонентного утворення з різними елементами, ідеологічними засадами, умовами, чинниками. Визначено «психологічний

супровід» як недиригентивну цілісну й комплексну інтегративну технологію, у тривалому процесі якої створюються психологічні умови для глибшого пізнання власної особистості, підвищення рівня психологічних знань і психологічної культури, відновлення потенціалу успішного функціонування родин, розвиток та саморозвиток батьків.

2. Розроблено й обґрунтовано структурно-функціональна модель психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами з розкриттям мети: оптимізувати функціонування родин на рівні спорідненої і батьківської підсистем, підходів, принципів, індивідуальних і групових завдань, функцій, діагностичного, едукативного, корекційно-розвиткового, моніторингового етапів.

3. З'ясовано рівні функціонування родин, які мають дітей раннього віку з ООП: псевдофункційна родина, дисфункційна родина, функційна родина з конкретизацією психологічних чинників на рівні спорідненої (психастенічна - 5,1 % ($p < 0,05$), амбівалентна - 5,1 % ($p < 0,001$), домінантно-агресивна - 4,6 % ($p < 0,05$), екстравертивна - 4,4 % ($p < 0,01$), інтровертовано-педантична - 4,4 % ($p < 0,05$), пасивно-захисна - 4,2 % ($p < 0,01$)) та батьківської (авторитарно-виховна - 10,7 % ($p < 0,001$), потуральна виховна - 6,0 % ($p < 0,001$), конструктивна виховна - 5,9 % ($p < 0,05$), поблажливо-байдужа - 4,9 % ($p < 0,05$)) підсистем; виокремлено типологічні особливості родин за диспозиціями: конструктивно-виховна (18,4 %), потурально виховна (15,0 %), психостенічно особистісна (2,3 %), домінантно-агресивна особистісна (1,4 %), інтровертивно-педантична особистісна (1,7 %), які засвідчили позитивні зміни у зменшенні неконструктивного типу і підвищенні показників конструктивного типу.

4. Розроблено й перевірено ефективність програми психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП з урахуванням необхідних умов. Сформовано комплексне уявлення основних аспектів психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП в українських реаліях. Успішність психологічного супроводу та ефективна психологічна допомога батькам, які виховують дітей раннього віку з ООП, забезпечується необхідними умовами: комплексністю, цілеспрямованістю організації психологічного супроводу; суб'єкт-суб'єктністю, особистісною зорієнтованістю у ситуації розвитку дитини; поєднанням знань вікового психічного розвитку дитини з особливостями психічного стану батьків; практичною зорієнтованістю корекційно-розвиткового процесу; цілісністю, довготривалістю, етапів проведення діагностичної, едукативної, корекційно-розвиткової, моніторингової роботи; системністю і відповідною компетентністю фахівців. Перевірка ефективності моделі, якісний, кількісний аналіз формульованого експерименту довів, що впроваджена програма «психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП» заснована на сучасних підходах і розроблена на структурно-функціональній моделі зумовила якісні зміни на рівні всіх структурних складових.

Доведено, що багатоаспектне поєднання у психологічному супроводі різних напрямів (діагностичного, корекційно-розвиткового, консультативного, культурно-просвітницького) роботи з батьками дітей

раннього віку з ООП забезпечує розв'язання завдань їхнього особистісного розвитку, міжособистісної комунікації, кращої соціалізації та інтеграції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ **Публікації, що відображають основні наукові результати**

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

1. Реброва О. О. Підходи до вивчення психологічного супроводу родин, які мають дітей з вадами розвитку. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5(41). С.32-37. <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/6869>

Статті у наукових фахових виданнях України, які включені в міжнародні наукометричні бази

2. Реброва О.О. Програма психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. Том 32. (71). № 3. С.136-142. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2021/24.pdf

3. Реброва О.О. Аналіз ефективності програми психологічного супроводу батьків, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами. *Габітус*. 2021. №27. С.33-38. <http://habitus.od.ua/journals/2021/27-2021/7.pdf>

4. Реброва О.О. Дослідження родин, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2021. № 4. С.171-178. <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1250/1206>

5. Реброва О.О. Організаційно-методичні засади дослідження психологічного супроводу батьків, які виховують дітей раннього віку з особливими освітніми потребами *Проблеми сучасної психології*. 2021. №3. С. 64-71. <http://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/2546/2432>

6. Реброва О.О. Психологічні особливості родин, які виховують дитину з особливими освітніми потребами. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки збірник наукових праць*. 2021. № 9. С.220-229. http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/9_2021/30.pdf

7. Реброва О.О. Методики діагностування готовності батьків до психологічного супроводу. *Наукові перспективи: журнал*. Київ, 2023. No 1 (31). С. 535-548. <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3574/3594>

Публікації, що додатково відображають наукові результати

Публікації апробаційного характеру

8. Реброва О. О. Реабілітаційні можливості родини, яка виховує дитину з особливими потребами. Традиції та новації у сфері педагогіки та психології столітті: *матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 176-180.

9. Реброва О. О. Проблеми психологічної допомоги дітям раннього віку. Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень: *матеріали міжнародної науково-практичної*

конференції. Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2021. С. 129-132.

10. Реброва О. О. Методи діагностики дитячо-батьківських стосунків та психологічного мікроклімату родини, що виховують дитину з особливими освітніми потребами. Педагогіка, психологія та методики викладання: міжнародний досвід: *збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції*. Рига. 2021. С. 47-51.

11. Реброва О.О. Комплексний підхід до діагностики дітей раннього віку з ООП. Сучасна європейська психологічна та педагогічна освіта. Створення творчого середовища для навчання: *міжнародна наукова конференція*. Лодзь. 2021. С.36-40.

12. Реброва О.О. Ранній вік як фактор успішної корекційної роботи. Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень: *збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса. 2021. С.39-46.

13. Реброва О.О. Специфіка батьківсько-дитячих відносин в родинах, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Психологічні науки: теорія і практика сучасної наук: *матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Запоріжжя: Гельветика. 2021. С.90-93.

14. Реброва О. О. Технології психологічного супроводу батьків, що виховують дітей з ООП. Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у ХХІ столітті: *збірник наукових робіт*. Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки». 2021. С. 57-61.

15. Реброва О.О. Інклюзивне навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку: опитувальник для батьків. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково методичний збірник*. (Інститут спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України). Київ. 2017. С. 417-421.

АНОТАЦІЇ

Реброва О. О. Психологічний супровід батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 - спеціальна психологія. - Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України - Київ, 2023.

У дисертації комплексно досліджено та проаналізовано сучасні підходи до психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з ООП (родинно-центрований, гуманістичний, феноменологічний, особистісно зорієнтований, системний, які представляють проблему як багатокомпонентне утворення із засадничими позиціями, умовами, особливостями.

Обґрунтовано й розроблено цілісну структурно-функціональну модель психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами в умовах родинного виховання та визначено зміст її компонентів.

Визначено зміст теоретичного конструкту «психологічний супровід батьків дітей раннього віку з ООП» як недирективну цілісну й комплексну

інтегративну технологію, у тривалому процесі якої створюються психологічні умови для глибшого пізнання власної особистості, підвищення рівня психологічних знань і психологічної культури, відновлення потенціалу успішного функціонування родини, розвиток й саморозвиток кожного з батьків.

Обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність програми психологічного супроводу батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами, розроблено сучасний комплексний, інтегративний психотренінг, спрямований на оптимізацію батьківсько-дитячих стосунків, емоційний мікроклімат в родині.

Психологічний супровід батьків, які виховують дітей з ООП передбачає надання різносторонньої допомоги, а саме: проведення психологічної діагностики дітей для виявлення сильних і слабких ознак розвитку особистості, визначення і розв'язання проблем, що можуть виникати під час соціалізації та інтеграції; крім того, інформування батьків стосовно розвитку дитини з особливими освітніми потребами та їх впливу на подальший розвиток; психологічний супровід родин та психокорекція сімейних дисфункцій родинної системи, що може реалізовуватися на двох рівнях: спорідненому та батьківському.

Визначено необхідні умови: комплексна, цілеспрямована організація психологічного супроводу; суб'єкт-суб'єктнісна, особистісно зорієнтована у ситуації розвитку дитини; поєднання знань вікового психічного розвитку дитини з особливостями психічного стану батьків; практична зорієнтованість корекційно-розвиткового процесу; цілісність, довготривалість, етапність проведення діагностичної, едукативної, корекційно-розвиткової, моніторингової роботи; системність і відповідна компетентність фахівців.

Обґрунтовано виражену позитивну динаміку за всіма окресленими показниками, які змістовно описують структуру типів родин, які виховують дітей раннього віку з ООП, після реалізації програми психологічного супроводу.

Виявлені психологічні закономірності можуть бути покладені в основу розробки стратегії удосконалення родинної психологічної культури, освітнього процесу, в процесі реалізації психологічних інтервенцій, розробки та впровадження психологічних програм і проєктів.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, психологічний супровід батьків, рівні функціонування родин, програма психологічного супроводу.

Rebrova O. Psychological assistance for the parents of the young kids with learning disabilities. — Manuscript copyright.

Dissertation for obtaining the degree of a candidate of psychological sciences; specialty 19.00.08 – Special Psychology. Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2023.

This study fully investigated modern approach to psychological assistance for the parents of the young kids with learning disabilities (family-centered, humanist, phenomenological, personality-oriented, system) which illustrate the problem as multi-component formation with fundamental positions, conditions, peculiarities.

The thesis establishes a comprehensive structural-functional model of psychological assistance for the parents of the young kids with learning disabilities given family upbringing and defined the essence its contents.

It identified the contents of theoretical construct 'psychological assistance for the parents of the young kids with learning disabilities' nondirective comprehensive integrative technology which through a lengthy process creates psychological grounds for deeper learning of one's own personality, improvement of one's psychological skills and culture, restoration of family functioning ability, development and self-development of each parent.

The research argues and exhibits the efficiency of psychological assistance for the parents of the young kids with learning disabilities program, develops modern, comprehensive, integrative psychological training course designed to optimizing parent-child relationship, emotional family environment.

Thereunder, psychological assistance for the parents who are raising young kids with learning disabilities implies providing multi-faced aid, namely: diagnostic procedures for the kids in order to identify strong and weak signs of personality development, identification and solution of any issues arising while socializing and integration, besides, informing parents regarding the development of their special needs kid and the effect of those needs onto his/her further development; psychological family assistance and psychological correction of family disfunctions of a family system which could be performed on both a kindred and parental level.

The thesis shows all necessary conditions to that end: complex, purposive arrangement of the psychological assistance; subject-subject, personality-focused on specific case of a child development; knowledge incorporation of age-related psychological development together with specifics of parents' mental condition; practical focus of correction-development process; cohesion, continuance, phasing of diagnosing, education, correction-development, monitoring; system approach and respective competence of the staff.

The research gives considerable grounds for clear positive dynamics by all the afore-mentioned indexes that substantially describe the structure of family types who raise young kids with learning disabilities after having gone through the program of the psychological assistance.

The identified psychological consistent patterns could be made into strategy development of improving family psychological culture, educational process, while performing psychological intervention, development and implementation of psychological programs and projects.

Key words: kids with learning disabilities, psychological assistance for parents, levels of family functioning, program of psychological assistance.

Підписано до друку 13.10.2023 р. Формат 60 × 90' лб. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 0,92. Наклад 100 прим. Зам. 13.10.2023.
Видавець і виготовлювач: ФОП «Симоненко О. І.»
Адреса: м. Київ, вул. Марії Капніст, 2а, корп. 6
Тел. моб: +38 067 172-86-37, e-mail: alexbt@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК N°6574 від 17.01.2019.